

УДК 330.342.146

Топішко Н.П.

Національний університет “Львівська політехніка”, кафедра теоретичної економіки
та економіки України

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ ТА НЕОБХІДНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

© Топішко Н.П., 2000

Досліджується роль соціальних чинників в економічному розвитку. Обґрунтовується необхідність глибокого коректування курсу ринкового реформування економіки України, його соціальної орієнтації на основі зміни сенсу та механізмів економічної політики.

The researches on role of social factors in the economical development are carried out. The substantiation of the necessity of deep correction of the economy of Ukraine, its social orientation based on the changes taken place in the essence and mechanisms of the economic policy.

Наприкінці ХХ ст. всі країни світу постали перед необхідністю глибоких соціально-економічних змін. Для України це нагальна потреба, підсилена багатьма факторами. Але ті труднощі, на які вона наразилася в економічних перетвореннях, пов'язані не тільки з прорахунками та помилками влади, а передовсім з методологією та світоглядом самого соціально-економічного трансформування, ігноруванням глобальних змін в цивілізаційному процесі, де соціально-економічні, правові, інституціональні перетворення спрямовані на зміну самої людини як носія нових потреб та інновацій. Тому принципове значення має орієнтація економіки на підвищення рівня та якості життя широких верств населення. В сучасних умовах України цей чинник негативно впливає на економіку внаслідок низьких доходів величезних мас людей, глибокої соціальної диференціації населення на фоні катастрофічного падіння обсягів національного виробництва, тінізації і криміналізації економіки, відсутності соціальної підтримки економічно активної частини населення, слабкого соціального захисту, нееквівалентності в оплаті праці, короткої тривалості життя, відсутності механізму забезпечення соціальних гарантій. Тому саме досягнення соціальних цілей повинно стати критерієм успішності економічного реформування. Це не просто створення умов для реалізації соціальних цілей, а надання соціальним факторам можливості вирішального впливу на цей процес. Соціальні фактори – це всі відносини між людьми у сфері життєдіяльності суспільства, відтворення індивіда і споживання матеріальних та духовних благ. Це система економічних інтересів, мотивацій, економічна активність населення, особиста відповідальність за господарську діяльність, якість життя (доходи населення, економічно справедлива оцінка праці, соціальні гарантії, соціальна підтримка тощо), науково-технічний та освітній потенціал, а також моральні цінності суспільства, національно-психологічні, культурні та інші особливості.

Соціальні фактори впливають на економіку через соціальну організацію суспільства та людський капітал. Якість функціонування системи соціальних інститутів (державно-правових, моральних норм, соціально-психологічних стереотипів, культурно – історичних традицій, релігії, мистецтва, науки тощо), рівень соціальної мобільності, мотивації та інтересів визначають рівень соціальної організації. Тип соціальної організації багато в чому визначає і специфіку економічної моделі, здатність нації до реформування. Людський капітал, який характеризується рівнем інтелектуального і духовного розвитку, кваліфікацією, інноваційними і професійними здібностями, ставленням до своїх обов'язків, економічною активністю, а також науково-технічний потенціал суспільства так само визначає динамізм економіки, здатність до створення і впровадження інновацій.

У зв'язку з цим в науковій літературі з теорії суспільного розвитку утвердився підхід до розуміння загальноцивілізаційного процесу як розвитку людської особистості, реалізації її сутнісних сил і можливостей. Він є наслідком еволюції поглядів економічної теорії на проблеми людини, пошуку найпрогресивнішої її моделі. Виділяють такі основні економічні моделі людини:

1) Людини раціональної (класична і неокласична школа політекономії). Самолюбство, егоїзм, прагнення задовольнити свої економічні інтереси, намагання отримати максимальний результат з мінімальними витратами в умовах ринкової конкуренції змушує людину вибирати альтернативні способи використання обмежених економічних благ. Керуючись своїми власними інтересами, людина часто більше служить інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо прагне це зробити [2]. Певним чином гармонізує ці інтереси конкуренція, яка є регулятором особистого егоїзму, а відтак і досягнення мікро- та макроекономічної рівноваги. Економічна система є простою арифметичною сукупністю господарюючих суб'єктів. Держава не втручається в економіку. Відчуження найманих працівників від власності досягає найвищого ступеня. Це ситуація капіталізму епохи вільної конкуренції.

2) Людини суспільної (кейнсіанський та інституціональний напрям). Економічна модель поведінки доповнюється психологічними факторами (милосердя, служіння колективу та суспільству). Частково долається відчуженість праці від власності. Держава, як і інші соціальні інституції, активно впливає на економіку.

3) Моделі людини посткапіталістичного, постіндустріального суспільства (В.І. Вернадський, неоінституціоналісти Р. Коуз, Дж. Б'юкенен). Всебічний розвиток особистості, виявлення її здібностей, максимальне продовження активного життя стають основними економічними потребами людини. Економічна система є органічним поєднанням праці і власності, з домінуванням колективної власності. В цій моделі економічні, соціальні та політичні умови сприяють створенню та реалізації економічної сутності людини [4,5]. З одного боку, це створення умов для праці як доцільної діяльності, яка дає можливість проявити здібності особи. З іншого, забезпечення свободи особи. Саме ступінь свободи, яку суспільство може забезпечити для розвитку кожного індивідуума, стає основним критерієм розвитку цивілізації. Соціологами ідея свободи розглядається в плані юридичних прав та забезпечення їх в соціальній практиці, економістами – як свобода економічної діяльності, вибір професії, працевлаштування тощо. Однак для забезпечення свободи особи в суспільстві необхідно, щоб громадянство розглядалося не тільки як юридичний статус, а і як соціальний процес. Разом з тим, ступінь свободи, яку може надати особі суспільство, обмежується багатьма соціальними та економічними, об'єктивними та суб'єктивними

факторами, сукупність яких визначає місце країни в цивілізаційному процесі. Ті країни, які вчасно, орієнтуючись на докорінні зміни світового масштабу в системі умов і чинників соціально-економічного розвитку (насамперед у науці, техніці, виробництві) сформували нові підходи до визначення мети розвитку економіки та визнали пріоритетність соціальних факторів, оцінюючи ефективність сучасного виробництва не за фактом технічної доцільності, а за остаточними економічними результатами з орієнтацією на кінцеву мету і результат перетворень – приріст людського капіталу як найголовнішої умови успіху, досягли видатних економічних показників, здатні до ефективних перетворень, спрямованих на досягнення лідерства, утримання його під тиском нових технологій та нової організації їх використання.

Перехід до постіндустріальної економіки, який потребує підвищення ролі, здібностей і знань людини у виробництві об'єктивно пов'язаний з соціалізацією економіки. Соціалізація економіки відбувається в трьох напрямках:

- соціалізація праці як засобу самореалізації людини;
- соціалізація власності на засоби виробництва, подолання відчуження їх від працівника через "участь у прибутках", зростання питомої ваги та значення акціонерних підприємств, де працівники є головними акціонерами;
- соціалізація результатів виробництва шляхом підвищення ролі перерозподільчих процесів в зменшенні соціальної нерівності, розвитку системи соціального захисту та соціальної допомоги.

Саме у відсутності в Україні реального процесу соціалізації капіталу, що призвело до великих розривів в соціальній тканині суспільства (які проявилися в соціальній незахищеності широких верств населення і випадінні з нормального соціального процесу цілих соціальних груп), втіленні в життя замість прогресивних економічних моделей моделей регресивних, притаманних економіці XVIII-XIX ст. і зростаючої деградації сутнісних сил людини, багато дослідників вбачають одну з головних причин наявної величезної соціальної напруги і неуспішності ринкових перетворень в Україні [6,7,8].

Окрім того, негативні наслідки реформування зумовлені також відсутністю єдиної національної моделі реформування, чітко виробленої концепції національних інтересів, глибокого прорахунку можливих позитивних та негативних соціально-економічних наслідків, проведення реформ методом "проб та помилок" під впливом переважно зовнішніх факторів, міжнародних фінансових груп, які мають свої стратегічні цілі щодо реформування економіки України.

На наш погляд, саме відсутність розробленої теорії перехідного періоду, глибокого аналізу та розрахунку його завдань та наслідків, а також концепції національних інтересів багато в чому зумовила важкий перебіг реформ в Україні. До економіки України початку 90-х років, перехідної за своєю суттю, відразу і беззастережно почали застосовувати методи класичного капіталізму епохи вільної конкуренції, впроваджених за інфляційною схемою методом "шокової терапії", що не могло не мати негативних наслідків, тому що перехідна економічна система – це система, яка перебуває на перехідному етапі від однієї системи економічних відносин до іншої, від одного якісного етапу до другого. Ці економічні системи за своїм характером є змішаними, такими, що зберігають значний вміст механізмів та інституцій колишньої економічної системи та набирають рис та ознак системи, до якої трансформуються. Перехідна економічна система має свої визначальні особливості. По-

перше, це нестійкість. Нестійкість самих змін зумовлює поступовий її перехід до іншої системи. По-друге, альтернативність характеру розвитку. Існує декілька варіантів шляху до кінцевого результату. По-третє, наявність перехідних економічних форм, що поєднують у собі елементи старої та нової економічної системи, вказуючи напрями переходу. Залежно від напрямку трансформації виділяють такі типи перехідних економічних систем: постсоціалістичні, посткапіталістичні, постадміністративні, постіндустріальні, постринкові, посттоварні, постматеріальні.

Постіндустріальні, як найпоширеніший сучасний тип серед розвинутих країн Заходу, виникають і формуються з трансформованих індустріальних економічних систем передовсім у напрямі їх соціалізації. Саме до такого типу повинна просуватися Україна, яка сьогодні перебуває у стадії постадміністративній, постсоціалістичній, квазіпостіндустріальній.

Позитивні перспективи економічного, а відповідно й соціального розвитку України пов'язані з моделлю соціально орієнтованої ринкової капіталістичної економіки, що поєднує регулюючий вплив держави та стимулюючий вплив ринкової конкуренції та кон'юнктури, привносить в дію ринкових стихійних сил чинники системності, цілеспрямованості, гуманності. Найважливішими складовими переходу до цієї моделі є:

- визначення стратегії розвитку України з врахуванням світового досвіду, національних особливостей та національних інтересів, з чіткою соціальною орієнтацією економічної політики; відмова від умов монетарної політики міжнародних фінансових організацій, що трансформують Україну до слаборозвинутої капіталістичної країни класичного зразка;

- орієнтація на розвиток власного виробництва на основі підвищення науково-технічного та технологічного потенціалу, розроблення промислової стратегії і раціональної приватизації; забезпечення ефективнішого способу та форм господарювання і удосконалення ринкової інфраструктури, створення багатоукладної соціально орієнтованої економіки, чітке визначення програми структурних перетворень, подолання негативних тенденцій, перехід до політики економічного зростання;

- підвищення та оновлення ролі держави в масштабах та обсягах, що зумовлені інтересами усього суспільства в розв'язанні проблем зайнятості, відродженні власного виробництва, розвитку науки та освіти;

- створення умов для підвищення статусу праці, кваліфікації, освіти, підприємницької ініціативи як найвищих цінностей сучасного суспільства і на цій основі раціонального оновлення системи доходів населення;

- зміна структури доходів населення, підвищення в ній частки заробітної плати як вирішального виду доходу;

- збільшення платоспроможної місткості та інфраструктури споживчого ринку, створення передумов для ефективної відтворювальної структури, зростання доходів та нагромаджень, що стабільно забезпечують прогресивні зрушення;

- відновлення довіри до уряду та фінансово-банківської системи, припинення відпливу величезних фінансових коштів з країни;

- формування надійної системи громадянського суспільства, сприяння зміцненню його соціальних і моральних засад, зменшенню поляризації, налагодження надійної системи соціального партнерства робітників, підприємців та держави.

Тому соціальна компонента повинна стати фактором і метою економічного розвитку. Важливо збалансувати принципи, фактори, механізми соціальних і економічних пріоритетів; принципи ринкової конкуренції поєднати з принципами соціальної справедливості, збалансувати ринкову ефективність та соціальну гармонію. Потрібен складний механізм об'єднання всіх елементів регулювання економіки і соціальних процесів в одну цілісну систему. В новій моделі соціально орієнтованої економіки необхідно забезпечити:

- ефективне поєднання принципів вільного підприємництва і державного регулювання;
- пріоритет соціальних факторів зростання;
- формування ринку з мінімальними соціальними ризиками;
- соціальний захист малозабезпечених верств населення;
- розвиток соціального потенціалу.

Перехід до тієї моделі за сучасних умов ускладнюється дією багатьох чинників не тільки економічного, але й соціально-психологічного характеру, що можуть призвести до соціальної нестабільності суспільства: кризою звичної системи цінностей, світогляду та системи мотивації; суттєвим впливом старих норм та уявлень на економічне життя; відсутністю адекватної новим ринковим умовам цивілізованої ділової етики; тінізацією та криміналізацією економіки; недосконалістю та суперечливістю цілей реформування; відсутністю чіткої орієнтації соціально-економічної політики на підвищення якості життя населення; крайньою поляризацією суспільства, коли його верхівка, отримавши величезні багатства в результаті перерозподілу власності, ігнорує інтереси суспільства і йде тільки на часткові поступки, чим тимчасово знижує незадоволення населення; відсутністю чіткої визначеності компетенції, прав та відповідальності між владними структурами та суспільними інститутами.

Формування і функціонування ефективної моделі соціально орієнтованої економіки в Україні можливо лише за умови здійснення державою регулюючих функцій з метою посилення позитивних тенденцій економічного розвитку і нівелювання негативних, забезпеченні захисту національних інтересів в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства.

Утвердження справедливого, економічно розвинутого і соціально орієнтованого ладу повинно стати суттю економічних перетворень в Україні.

1. Шумпетер Й.А. *Капіталізм, соціалізм і демократія*. К., 1995. 2. Ойкен В. *Основные принципы экономической политики*. М. 1995. 3. Смит А. *Исследование о природе и причинах богатства народов*. М., 1962. 4. Барр Р. *Политическая экономия*. М., 1994. 5. Мочерний С.В. *Проблеми людини в економічній теорії* / *Економіка України*, 1999, № 1, с. 72-79. 6. Гриценко А. *Структура ринкового трансформування інверсійного типу* / *Економіка України*, 1997. № 1. С. 10. 7. Гош О. *Поіменно – за чи проти* / *Віче*. 1996. №11. С. 75-90. 8. Павловський М.А. *Макроекономіка перехідного періоду: український контекст*. К. 1999.